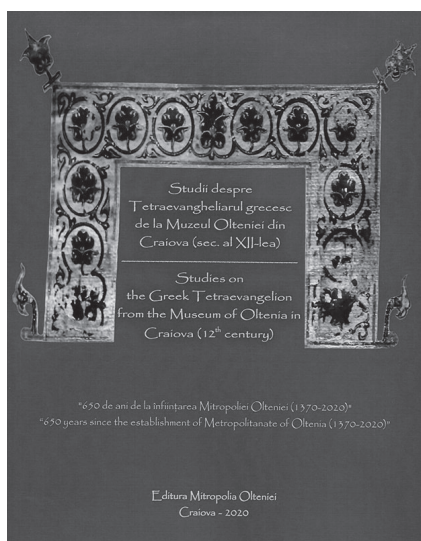

MANUSCRISUL „TETRAEVANGHELIARUL GRECESC” – HERMENEUTICĂ ȘI INTERPRETĂRI

Florian COPCEA
Drobeta Turnu Severin

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4914-377X>

O sinteză științifică asupra *Tetraevangheliarului grecesc* aflat în inventarul Muzeului Olteniei din Craiova, manuscris adus din Constantinopol în Țara Românească, se presupune, de dicheofilaxul Antim Critopol, (după ce în octombrie 1370 este numit de patriarhul Bisericii Mari, Filotei, întâiul stătător al Mitropoliei Severinului), cu o valoare incontestabilă și inestimabilă pentru cultura română, a apărut recent la Editura Mitropoliei Olteniei. Lucrarea – *Studii despre Tetraevangheliarul grecesc de la Muzeul Olteniei din Craiova (sec. al XII-lea)* –, deschide perspectiva,

cum lasă să se înțeleagă autorii ei: Ion Reșceanu, Mihai Ciurea, Carmen Bălțeanu și Ion Sorin Bora, evidențierii și promovării în mediile academice din țară și din străinătate a unui manuscris biblic din secolul al XII-lea, prețios din punct de vedere istoric și teologic, confirmând și atestând astfel impactul produs de influența cultural-eceziastică bizantină asupra spiritualității românești. Demersul exegetic, aprofundat, al cercetătorilor, axat pe „punerea în lumină” a unor informații de factură aghiografică, codicologică și paleografică, conținute de textele manuscrisului diortosit, prezintă un interes revelațional, cu deosebire de ordin predominant filologic și teologic. Prin urmare, studiul în discuție, având un pronunțat caracter pragmatic, se adaugă interpretărilor apărute, îndeosebi după apariția tiparului, cu privire la importanța, semnificația și înțelesului cuvântului *Sfintei Scripturi*. Fără a fi socotită drept un recurs la textul inițial al *Tetraevangheliarului grecesc*, lucrarea *Studii despre*

Tetraevangheliarul grecesc de la Muzeul Olteniei din Craiova (sec. al XII-lea), ne oferă un binevenit prilej de „înțelegere și valorizare științifică a acestuia în rândul celorlalte manuscrise grecești ale Noului Testament”. Autorii, pentru a atrage atenția asupra importanței vechii și monumentalei opere, realizată în preajma anului 1261 și restaurată în 2012, își tipăresc amplele studii referitoare la conținutul acesteia, la relațiile teologice din spațiul sud-est european ortodox, la avatarurile pe care le-a suportat până a ajunge în Țara Românească, la contactul și influența cultural-eceziastică pe care Bizanțul le-a exercitat în rândul creștinismului timpuriu valah, în ediție bilingvă: română și engleză, astfel încât să poată intra cu mai multă ușurință în istoriografia eceziastică și culturală, și astfel în patrimoniul intelectual, de spiritualitate, al umanității. De menționat: *Tetraevangheliarul grecesc de la Craiova* nu este cunoscut în lumea științifică și nici nu se află în vreo bancă de date internațională. Sunt de reținut considerațiunile și ipotezele propuse în descifrarea, pe temeuri științifice, a comentariilor marginale așezate în pagina pergamentului în paralel cu textul biblic inițial despre învățăturile evanghelice ale Sfinților Părinți.

Capitolul I analizează, din perspectivă codicologică și paleografică, aspecte ale vieții bisericești din Bizanț în secolele XI – XII. Cu lux de amănunte se fac referiri pertinente, esențiale, la originile bizantine, la funcțiile, liniatura și scrierea textelor *Evangheliilor* tipărite în ordine canonică: Matei, Marcu, Luca și Ioan. Rezultatul cercetărilor craioveni asupra *Tetraevangheliarului grecesc* (cu dimensiunea de 255 x 207 mm și un număr de 293 pagini pe pergament, la care s-au adăugat, ulterior, probabil la restaurarea manuscrisului survenită în secolul al XIV-lea, 6 file pe suport de hârtie în locul paginilor lipsă din *Evanghelia după Matei*) scot în evidență faptul că acesta a fost scris de unul sau mai mulți teologi în scriptoriul vreunei mănăstiri, cel mai probabil la Mănăstirea Studion din Constantinopol între anii 1090 – 1180, când a avut loc, cum se concluzionează în studiul introductiv al „monografiei”, realizat de Ion Reșceanu, „o renaștere culturală care cuprinde și producția de manuscrise ce preiau din caracteristicile specifice epocii de aur a acestora din secolele XI – XII”. Existența *Tetraevangheliarului grecesc* fiind semnalată de Daniel Barbu în *Manuscrise bizantine în colecții din România*, potrivit căruia acesta poate fi raportat la *Condex Parisiensis*, autorul studiului consideră că datarea manuscrisului, comparând și ținându-se seama de unele trăsături identificate (frontispicii, scriere, decorațiuni, catenă etc.) și la alte asemenea lucrări, poate fi făcută, fără niciun risc, în secolul al XII-lea și că el ar fi ajuns mai întâi la Mănăstirea Tismana, unde i-ar fi fost de folosință lui Nicodim (1404 – 1405)

la cligrafiera *Tetraevangheliarului slavon*, primul manuscris miniat din Țara Românească. O mențiune specială merită amănuntul, bine motivat de autorii studiilor consacrate *Tetraevangheliarului grecesc* de la Muzeul Olteniei din Craiova, că acesta din urmă, ipoteză plauzibilă, ar fi servit doar o perioadă scurtă la oficierea *Sfintei Liturghii* (afirmație rezultată din constatarea că filele pergamentului nu sunt deteriorate sau înegrite la colțuri, lucru care să indice „o mână care dădea pagina”). Informația că manuscrisul ar fi fost adus în împrejurările înființării Mitropoliei Severinului, în scaunul căreia a fost așezat Antim Critopol (1370 – 1381), este cum nu se poate de certă. Prin metodă comparativă, corelând unele dintre însemnările liturgico-omiletice cu alte texte biblice similare care circulau în epocă, unul dintre acestea fiind și *Codex Daltonianus*, manuscris grecesc al *Noului Testament*, datat în anul aprox.1050, se poate formula concluzia fermă că însemnările marginale, în special cele la textul („cu un pronunțat caracter teologic mai pronunțat”) al *Evangheliei după Ioan*, au fost făcute în jurul secolului XIV, în vreme ce cele făcute la începutul catenei *Evangheliei după Marcu* chiar pe parcursul secolului XII și că ar aparține Sfântului Teofilact al Ohridei.

Desigur, este complicat de refăcut în întregime „odiseea” *Tetraevangheliarului grecesc* ajuns la Craiova. Cu toate acestea autorul studiului care alcătuiește *capitolul I* al lucrării în discuție, în baza examinării altor documente arhivistice provenite din secolul al XVIII-lea, stabilește că textul manuscrisului-pergament a fost utilizat în cult, dovadă fiind însemnările ulterioare din catenă care atestă prezența acestuia în timpul efectuării predicilor. În ce privește împrejurarea în care el a ajuns în inventarul Muzeului Olteniei din Craiova se avansează ideea că acest lucru i se datorează savantului C.S. Nicolăescu-Plopșor. Se ia totuși în calcul ipoteza că manuscrisul ar proveni de la anticarul Aron Zweibel. Cu toate acestea *Tetraevangheliarul grecesc* nu este semnalat nici de cercetătorul în manuscrise grecești Constantin Erbiceanu, nici de Grigorie Tocilescu (cel care avea să redescoperă *Tetraevangheliarul slavon* al Sfântului Nicodim de la Tismana).

În *capitolul II* luăm act de eforturile scribilor și copiștilor de a pune în circulație textul grecesc scripturistic al *Noului Testament*. Investigațiile efectuate de autorul acestui compartiment, Mihai Ciurea, având punct de plecare premisa unei ipoteze de lucru, au produs o serie de teorii care fac mai accesibile interpretarea, descifrarea și înțelegerea Evangheliilor în contextul în care textul canonic original al manuscrisului are analogii evidente cu alte diverse scrieri ecleziastice similare. De mare întindere se bucură în cuprinsul exegezei explicațiile referitoare la pericopele de la începutul Evangheliilor și alte scrieri

vechi (în greacă și latină), ilustrând astfel pe de o parte semnificația unor pilde aparținând creștinismului primar, iar pe de altă parte că acestea au fost inspirate din manuscrise ecleziastice grecești. Așadar, *Tetraevangheliarul grecesc* de la Craiova reîntregește, prin interpolare, lista manuscriselor bizantine care dezvoltă mesajul sinteză, teologic „întrupat și transmis de Iisus” Bisericii Mari, cu autoritate incontestabilă în răspândirea canoanelor tradiționale ale *Sfintei Scripturi* în comunitățile creștine și a propovăduirii învățăturilor lui Iisus. Un accent deosebit este pus pe canonicitatea textului-autograf bizantin al *Noului Testament*. Referitor la titlaturile Sfintelor Evanghelii-manuscript, autorul presupune că au fost „stabilite în momentul în care aceste texte au început să depășească contextul lor inițial ori atunci când certitudinea autorului începuse să fie pusă la îndoială”. Cu alte cuvinte, titlurile celor patru evanghelii – Matei, Marcu, Luca și Ioan –, au fost „personalizate” mai întâi din dorința „depășirii stadiului anonimului”, chiar dacă au intrat în opoziție cu scrierile consacrate ale iudaismului care revendică tăcerea asupra autorilor ei, apoi pentru a răspunde intenției teologice a celor care și-au asumat răspunderea de a duce în rândul creștinilor învățăturile lui Iisus. În consecință, textul biblic al *Tetraevangheliarului grecesc* de la Craiova urmează caracteristicile celor ale manuscriselor minuscule pe pergament – *Codex Parisinus* și *Evangheliarul* de la Mănăstirea Protaton. Se remarcă așa-numitele *nomina sacra*, un model distinct, bizantin, de abreviere a numelor divine practicat de autorii *Tetraevangheliarului*, fapt care îl determină pe autorul studiului să observe că această regulă de prescurtare a numelor sfinte ar putea fi pusă în legătură cu tradiția onomastică a evreilor, cât și cu teama acestora de a pronunța Tetragrama YHWH, considerată drept *ineffabilis nomen* al lui Dumnezeu. Referitor la ortografia limbii grecești se evidențiază anumite iregularități, inconsecvențe și itacisme proprii tradiției de scriere bizantină, unele dintre acestea reflectând preferințele autorilor textelor evanghelice.

Capitolul III al Studii despre Tetraevangheliarul grecesc de la Muzeul Olteniei din Craiova (sec. al XII-lea) se axează pe studierea mecanismului de folosire a catenelor biblice încorporate în structura textelor sacre. Rezumând, avem astfel posibilitatea de a cunoaște și o altă formă de interpretare a *Bibliei*, însemnările marginale completând textul inițial pentru inițierea creștinilor în știința înțelegerii clare a „dificultăților sau ambiguităților” acestora. Pentru a fi cât mai exacti vom exemplifica cu un studiu de caz: în *Tetraevangheliarul grecesc* de la Craiova autorii *Catenei lui Marcu* s-au inspirat din scrierile lui Irineu, episcop de Lugdunum, azi orașul Lyon (vezi J.A. Cramer, *Catena Graecorum*

Patrum in Novum Testamentum. Tomus I, Oxford University Press, 1844) și ale Sfântului Teofilact al Bulgariei (1055 – 1107), Arhiepiscop al Ohridei (vezi *Comentariul la Noul Testament*), mai ales în lămurirea „noțiunii de adevăr” preluată din cultura greacă și la „semnificația criteriului logic sau etic” folosit la interpretarea textelor sacre și, punctual, la descifrarea enigmei privind pe Maria, mama lui Ioan, numit și Marcu, cea care, notează Carmen Bălteanu, „îi sprijinea pe apostoli” în lucrarea lor de întemeiere a învățăturilor lui Hristos. O adevărată revelație sunt adnotările făcute în *Tetraevangheliarul grecesc* pe marginea poeziilor encomiastice dedicate evangheliștilor Marcu, Luca și Ioan, al căror autor este scriitorul bizantin Niceta David Paphlagon. De reținut, textele poetice figurând cu zeci de ocurențe și în multe alte manuscrise medievale grecești. Versurile închinat Evanghelistului Marcu ne furnizează în primele patru stihuri elemente biografice valoroase: „Sfântul Duh îl așează pe marcuc, fiul lui Petru,/ ca pe cea de-a doua stâncă de neclintit,/ ca temelie și pecete a Bisericii,/ ca cel de-al doilea evanghelist care vorbește despre Dumnezeu”, iar cea destinată Evanghelistului Luca confirmă supoziția că acesta fusese un „vestitor înțelept al lui Dumnezeu”: „Onorat este Luca, al treilea evanghelist,/ să mînânce pâinea vieții, pe Hristos,/ cel care a strălucit după trei zile în mormânt,/ cel căruia Pavel însuși, care ajunge în al treilea cer/ și a auzit cuvintele care depășeau ănțelepciunea/ și rațiunea, i-a arătat învățătura”. Niceta rezervă Evanghelistului Ioan, „cel dintâi, cel mai mare, cel mai strălucit, începutul și sfârșitul”, mult mai multe versuri. Redăm un fragment revelator pentru acuratețea limbajului: „Cât este de neprihănit, cel care l-a lăsat în urmă pe tatăl său/ ca să îl dobândească pe Unul Dumnezeu Creatorul./ Cît este de neprihănit, cel care aleargă, ca spre o rudă, către/ Christos cel născut din Fecioară, pentru că acesta l-a chemat./ Pentru acesta, cade cu credință la pieptul Lui,/ și de aceea cuprinde cu mintea adâncul cunoașterii și/ îmbogățește întregul univers/ cu taine necunoscute chiar și îngerilor./ Așadar, ioan este cel de-al patrulea care vorbește despre Dumnezeu...”.

O spectaculoasă incursiune în arheologia *Tetraevangheliarul grecesc de la Muzeul Olteniei din Craiova (sec. al XII-lea)* ne oferă prilejul să pătrundem în taina manuscriselor minuscule bizantine ale Noului Testament și să ne edificăm asupra originii scrisului minuscul grecesc. Autorul excursului este de părere că există dovezi istorico-științifice despre locul apariției, maniera și datarea acestuia încă din secolul VIII, când sunt atestate patru procedee de scriere minusculă: Sankt Petersburg cod. Uspensky 1, Sinai No. 591, Sinai nr. 824 și Vatican 2200 (col. 39). Scrierea minusculă oferea avantaje incontestabile,

printre altele, la citirea textului devenită fluidă și corectă prin folosirea diacriticilor și a spațiilor dintre cuvinte. Realizările stilistice și artistice ale textului sacru al manuscrisului sunt în măsură să argumenteze importanța *Sfintei Scripturi* în Biserica creștină. Sugestiile constructive ale autorului motivează și scoate în evidență și însemnătatea ce a avut-o pentru umanitate scrierea de mână apărută în secolul al VII-lea și practică intens în sec. IX – XVI, esențială, cu precădere, pentru „desfășurarea cultului divin public și pentru mărturisirea credinței (...) față de Cuvântul lui Dumnezeu”.

Cel mai vechi manuscris ce ni se descrie în *Studii despre Tetraevangheliarul grecesc de la Muzeul Olteniei din Craiova (sec. Al XII-lea)* este *Evangheliarul* (ms. Uspensky nr. 219) aflat la Biblioteca din Sankt Petersburg, atestat în anul 835/836. Menționarea respectivului izvod cu script minuscul s-a făcut în scopul demonstrării valorii și semnificației unei unități bibliofile liturgice, artefact de rezistență, unic, a patrimoniului cultural și spiritual universal. Interesante sunt și observațiile referitoare la scribii, scriptorii, miniaturisti și iconarii cărților sacre. Amănunțele despre proveniența cernelurilor utilizate în decorarea *Tetraevangheliarului grecesc*, despre stilul de execuție al literelor, dau indicii prețioși despre evoluția artei și esteticii bizantine a manuscriselor minuscule.

Fișa de restaurare a manuscrisului-pergament, dar și *buletinul de analiză* nu numai că redau imaginea muncii de conservare a acestuia de către specialiștii de la Muzeul Olteniei din Craiova, dar ne și lămuresc asupra factorilor fizico-mecanici, chimici și biologici care au produs unele degradări. În concluzie, demersul științific al cercetătorilor olteni de a scrie o monografie a *Tetraevangheliarului grecesc* certifică, în atmosfera tradiției Bisericii Ortodoxe Române, o necesitate pentru introducerea în circuitul universal al unei comori istorice valoroase aparținând lumii bizantine care a avut un impact pozitiv, fundamental, asupra spiritualității românești.